

7. Kriminalistik. — 1987. — № 5. — S. 265–267.
8. Кандинский В. Х. К вопросу о невменяемости. — М.: Изд-во Е. К. Кандинской, 1890. — 238 с.
9. Некоторые особенности современного кибертерроризма // Борьба с преступностью за рубежом (по материалам зарубежной печати). — М., 2001. — № 9. — С. 3–12.
10. Dalapro Reports on Information Security. — 1990–1993. — Vol. 1–3.
11. Жмылов А. А. Особенности современной компьютерной преступности за рубежом // Преступное поведение (новые исследования): Сб. науч. тр. / Под общ. ред. Ю. М. Автояна. — М., 2002.
12. Straub D. W., Widom C. S. Deviancy by bits and bytes: computer abusers and control measures // Computer Security: A Global Challenge. — Netherlands, 1984. — P. 431–441.
13. Батуриц Ю. М. Проблемы компьютерного права. — М.: Юрид. лит., 1991. — 268 с.

УДК 343.982.32:343.985

С. П. Чумак

КРИМІНАЛІСТИЧНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ У СЛІДЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Розкриття й розслідування злочинів тією чи іншою мірою пов'язане з ідентифікацією. Незважаючи на досить широке використання ідентифікації, серед учених-криміналістів дотепер не знайшли остаточного рішення деякі питання, що стосуються її поняття, змісту і значення.

Загальновідомо, що основоположником наукової теорії криміналістичної ідентифікації був видний криміналіст С. М. Потапов, що розглядав ідентифікацію як метод і спеціальну методологію криміналістики. Він вказував, що ідентифікувати можна всілякі матеріальні предмети і явища, їхні роди й види, кількості і якості, ділянки простору й моменти часу, людську особистість у цілому і її окремі ознаки, фізичні властивості людини і її розумові здатності, її зовнішні дії й внутрішні психічні акти [21, 4, 15].

Таке розуміння криміналістичної ідентифікації перетворює її у всеосяжний метод пізнання фактів, що підлягають доказуванню в розслідуванні й судовому розгляді справ. Безмежне поширення процесу криміналістичної ідентифікації на всі пізнавальні акти в судочинстві стикнулося із запереченнями ряду вчених. Так, Н. В. Терзієв, критикуючи погляд С. М. Потапова на криміналістичну ідентифікацію як на всеосяжний спеціальний метод криміналістичного дослідження, відзначав, що криміналістичну ідентифікацію не можна розглядати методом, вона є лише завданням дослідження об'єктів матеріального світу з метою встановлення їхньої totoжності по пам'яті, опису або відображенню, або з об'єктом, що залишив сліди або інші речові докази [26, 36–45]. Надалі Н. В. Терзієв вказував, що ідентифікація в криміналістиці відрізняється від ідентифікації в інших науках по цілях і об'єктах дослідження. До останніх він відносив індивідуально-визначені об'єкти, що служать судовими доказами [17, 37].

С. П. Мітричев, критикуючи позицію С. М. Потапова щодо ідентифікації як загального методу криміналістики, обмежував застосування криміналістичної

ідентифікації лише в дослідженнях експерта або іншої особи, які хочуть на основі вивчення або глибокого дослідження певних речових доказів установити тотожність або її відсутність [20, 11]. М. Я. Сегай сутність криміналістичної ідентифікації бачить у дослідженні з метою встановлення тотожності об'єктів і відносить її до способів одержання доказових фактів [23, 10–11]. У наступних роботах він відзначав, що «сутність усякої ідентифікації складається в порівняльному дослідженні й оцінці ознак в об'єкті» [24, 7], а також, що ідентифікацію необхідно розглядати як спосіб одержання доказів і наукового методу доказування, який застосовується в судочинстві [25, 4].

Р. А. Кетлер, визначаючи криміналістичну ідентифікацію, писав, що сутність її полягає у встановленні тотожності [8, 245–246]. Він називав ідентифікацію «логічним прийомом відомості по одному» з предметів матеріального світу, явищ і понять [9, 92]. Виступаючи на захист погляду С. М. Потапова на криміналістичну ідентифікацію як на всеосяжний метод пізнання, Р. А. Кетлер затверджував, що в процесі розслідування повинна бути доведена тотожність будь-якого об'єкта, у тому числі й складу даного злочину в цілому. Криміналістичне ототожнення, указував Р. А. Кетлер, є одним з першочергових завдань процесу доказування й найважливішою передумовою встановлення істини [7, 126, 129].

А. І. Вінберг, заперечуючи С. М. Потапову щодо поширення криміналістичної ідентифікації на всі обставини, які підлягають доказуванню, відзначає, що вона є лише приватним методом встановлення тотожності конкретного об'єкта для цілей розслідування. Він указував: «сутність криміналістичної ідентифікації укладається у встановленні тотожності конкретного об'єкта шляхом порівняльного дослідження всіх ознак і їхніх відображень [5, 21–30].

М. В. Салтевський сутність ідентифікації розглядає у світлі теорії інформації, указуючи, що вона полягає у встановленні тотожності шляхом збору й оцінки інформації, кількість і якість якої є мірою надійності ідентифікації [22, 84–90]. У даному визначенні немає специфічної ознаки самої криміналістичної ідентифікації — її значення у доказуванні фактів.

В. Я. Колдін відносить ідентифікацію до науково-технічних методів розслідування і вважає, що вирішення питання про тотожність дозволяє встановити багато обставин при розслідуванні різноманітних злочинів, а в галузях криміналістичної техніки методи ідентифікації є основними [10, 1–2]. Згодом В. Я. Колдін указував: «під ідентифікацією в криміналістиці розуміють порівняльне дослідження матеріальних об'єктів з метою вирішення питання про тотожність і одержання судових доказів [11, 5].

А. І. Вінберг і А. А. Ейсман писали, що теорія криміналістичної ідентифікації являє собою вчення про загальні принципи ототожнення матеріальних об'єктів по їхніх відображеннях з метою одержання судових доказів, що ідентифікація входить у ролі одного із окремих питань у загальний склад теорії доказів [4, 108–109].

Слід зазначити вагомий внесок у теорію криміналістичної ідентифікації видатного вченого-криміналіста В. П. Колмакова, що зайняв своєрідну позицію по теоретичних проблемах ідентифікації. Ще в період формування теоре-

тичних конструкцій криміналістичної ідентифікації він виступав як супротивник поширення теорії ідентифікації на всі пізнавальні акти, а також позиції С. М. Мітричева, В. Я. Колдіна, Р. А. Кетлера, М. Є. Євгенєва, що обмежували ідентифікацію в ролі тільки методу експертизи, методу дослідження речових доказів, або обмежувалися її семантичним визначенням. У статті «Сутність і завдання ідентифікації особистості в радянській криміналістиці» автор указує, що криміналістична ідентифікація «є точне встановлення або заперечення тотожності», що вона є «способом доказування по карних і цивільних справах» [13, 92].

Р. С. Белкін і А. І. Вінберг визначили теорію криміналістичної ідентифікації в її сучасному вигляді як вчення про загальні принципи ототожнення (установлення) різних об'єктів по їхніх відображеннях для одержання судових доказів [2, 66].

Вчення про криміналістичну ідентифікацію має загальнотеоретичне значення як для науки криміналістики, так і для теорії судових доказів. Воно знаходить своє практичне застосування на всіх етапах доказування в стадії досудового й судового слідства. Багато вчених криміналістичну ідентифікацію розглядають у ролі частково-наукового методу встановлення тотожності різноманітних матеріальних об'єктів [14, 96]. Разом з тим у практиці доказування вона стала досить поширеним способом (методом) доведення фактів, заснованих на висновках про наявність або відсутність тотожності тих же об'єктів, що має суттєве значення для встановлення об'єктивної істини у справі.

Факти, встановлені за допомогою криміналістичної ідентифікації, широко використовуються в оперативно-розшуковій роботі, досудовому і судовому слідстві карних, цивільних справ для доказування різних обставин, що стосуються всіх ознак складу злочину. Ідентифікаційні факти стосовно предмета доказування можуть бути прямим або побічним доказом. Віднесення їх до прямих або побічних доказів залежить від конкретного складу злочину [19, 96]. Однак найчастіше вони є непрямим доказом, оскільки для остаточного висновку про винність у вчиненні злочину ідентифікованої особи або власника ідентифікованого предмета необхідно з'ясувати ряд інших обставин і зібрати відповідні докази.

Висновок про відсутність тотожності, як вірно відзначає В. П. Колмаков, варто оцінювати в сукупності з іншими доказами. Дійсно, у практиці нерідкі випадки, коли у вчиненні злочину беруть участь двоє й більше осіб, з яких лише одна ідентифікується, а інші викриваються в здійсненні злочину за допомогою інших способів доказування.

Таким чином, висновки про наявність або відсутність тотожності, так само як і будь-який інший доказ, повинні оцінюватися особою, що провадить дізнання, слідчим, судом по внутрішньому переконанню, заснованому на всебічному, повному і об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їхній сукупності на основі закону (ст. 67 УПК).

За широке впровадження в практику слідчої форми ідентифікації як самостійного вивчення слідів слідчим з метою вирішення ідентифікаційних зав-

дань висловлювалися В. Д. Арсен'єв, А. А. Ейсман, Г. Л. Грановський, Д. П. Рассейкін, А. В. Дулов, В. П. Колмаков, В. М. Щєпа, М. Я. Сегай і інші криміналісти [1, 46]. Зокрема, В. П. Колмаков указував на те, що слідчий, що володіє сучасними науково-технічними коштами, може здійснювати доекспертне порівняння слідів з предметами, що їх утворили [15, 37].

Подібне спостерігається й у випадках ідентифікації, що здійснюється за документальними даними, у тому числі й по криміналістичних обліках, коли ними користується слідчий.

Наприклад, схема одержання інформації від відділів, які ведуть криміналістичний облік, полягає в такому:

- 1) поява об'єкта, що підлягає ідентифікації;
- 2) опис ознак об'єкта слідчим;
- 3) напрямок запиту в орган, що веде облік (орган МВС);
- 4) перевірка за обліковими даними, порівняння повідомлених і облікових ознак;
- 5) складання довідки про стан об'єкта на обліку (дактилоскопічному, безвісти зниклих, невпізнаних трупів, зброї й ін.);
- 6) одержання слідчим документа, що фіксує встановлену або відкинуту тотожність об'єкта;
- 7) оцінка факту наявності або відсутності тотожності й прийняття його як доказ.

Таким чином, з даної схеми видно, що й тут здійснюючим ідентифікацію в аспекті доказування у справі є слідчий. Особа ж, що наводила довідку за даними криміналістичного обліку, виконувала доручення слідчого. Забезпечуючи відповідною інформацією щодо ідентифікаційних ознак про об'єкт, що перевіряється, ця особа виконувала лише технічну (пошукову) функцію довідкового характеру. Доказом, що встановлює факт тотожності (або його заперечення), є письмовий документ.

Для встановлення або заперечення тотожності можуть використовуватися всі застосовувані в ході слідчого огляду прийоми дослідження, доступні слідчому й оперативному працівникові в специфічних умовах їхньої діяльності, у тому числі роздільне й порівняльне дослідження об'єктів ідентифікації. З метою порівняння можна застосовувати такі прийоми, як зіставлення, накладення, сполучення, якщо вони не спричиняють зміни досліджуваних об'єктів. Названі прийоми застосовуються експертами-криміналістами, але вони доступні й слідчому (оперативному працівникові). Немає яких-небудь техніко-криміналістичних підстав для заперечення можливості застосування їх слідчими й оперативними працівниками як для констатації відсутності тотожності, так і для попереднього (можливого) вирішення питання про тотожність.

Використання ідентифікаційних прийомів особами, що провадять розслідування, дозволяє:

- а) виключити необгрунтоване призначення ідентифікаційних криміналістичних експертиз у випадках, коли питання про тотожність можуть вирішити самі слідчі або особи, що провадять дізнання;

б) активізувати використання довідково-ідентифікаційних картотек обліків в оперативних діях по виявленню й установленню об'єктів розшуку;

в) підвищити якість підготовки матеріалів для ідентифікаційних експертиз, коли їхнє призначення необхідно [16, 12, 26].

Супротивники розширення сфери ідентифікаційних прийомів і методів у слідчій діяльності не спростовують того, що слідчий може в ряді випадків констатувати наявність або відсутність тотожності [12, 99–100].

Дослідження з метою встановлення ідентифікаційних фактів укладається в порівнянні й оцінці властивостей і ознак, загальних для двох (або) більше об'єктів. Як вірно відзначив Р. С. Белкін, «по цих ознаках встановлюється подібність, розбіжність й сутність змін порівнюваних об'єктів, вирішується завдання встановлення тотожності, якщо порівнюються ідентифікуючі об'єкти, і саме порівняння є частиною процесу ідентифікації» [3, 197]. На підставі результатів порівняння слідчий може дійти висновку про подібність, тотожність або розходження порівнюваних об'єктів. Такий висновок може бути зроблено щодо будь-якої підлягаючої доведенню обставини: факту злочину, дій по готуванню, здійсненню й прихованню злочину, знарядь злочину, викраденого майна, особистості злочинця й інших.

Нерідко в ході огляду можна констатувати факт тотожності або його відсутності шляхом елементарного порівняння, коли тотожність (або його відсутність) очевидно лежить на поверхні. Так, порівнянням сліду, що відтворює форму знаряддя, зі знаряддям, вилученим у певної особи, слідчий може дійти висновку, що слід утворений даним знаряддям. У випадку наявності на місці злочину слідів взуття й трупа слідчому слід зробити порівняння слідів із взуттям на трупі й вирішити питання, які сліди утворені взуттям потерпілого. Слідчий може зрівняти сліди протектора з покриттями транспортних засобів з метою встановлення їхньої тотожності або розходження. Коли ж тотожність слідів передбачається й для її встановлення потрібні спеціальні пізнання, слідчий призначає експертизу. Установлення конкретного ідентифікаційного факту дозволяє слідчому негайно й правильно організувати роботу з виявлення злочинця. Результати проведеного слідчим порівняльного дослідження нерідко служать підставою для висування слідчих версій і виробництва тих або інших дій по їхній перевірці. Аналіз практики переконливо показує, що ідентифікаційні дії слідчого, зроблені в ході розслідування, сприяють швидкому розкриттю злочину. Такі дії слідчого й становлять суть слідчої форми ідентифікації.

Т. Ф. Шаркова вважає, що слідчий має можливість методами слідчого огляду зробити такі види доекспертного ідентифікаційного дослідження: визначення цілого вроздріб, почеркознавчі дослідження з виключення деяких осіб із числа передбачуваних виконавців, трасологічні дослідження з дорожньо-транспортних подій для вирішення питання, якими частинами ввійшли в зіткнення транспортні засоби [28, 87–91].

Уявляється, що такі дослідження слідчого варто йменувати не «доекспертними», а ідентифікаційними. Їх не можна обмежити наведеним переліком. Як раніше відзначалося, слідчий може провадити й інші дослідження. Слідчому

ідентифікаційному дослідженню можуть бути піддані різноманітні об'єкти. Їхній перелік визначається не тільки видом злочину, але й способом злочинної дії, використаними при цьому коштами, характером і видом слідів і інших речових доказів. Вірно відзначав Н. В. Терзієв, що «прийоми технічної компетенції слідчого або судді при огляді речових доказів є мінливими. Те, що кілька десятків років тому вимагало запрошення наступних осіб, може в цей час стати загальним надбанням» [27, 22]. Безсумнівно, що систематичне вивчення слідчим криміналістичної науки, що розвивається, приведе до розширення кола об'єктів, що можна піддати вивченню з метою встановлення наявності або відсутності тотожності.

Суб'єктом у слідчій формі ідентифікації часто виступає сам слідчий. Однак нерідко в даній формі ідентифікації як суб'єкти виступають і потерпілий, і свідок, і обвинувачуваний. Сказане має місце у випадках, коли свідок, потерпілий або обвинувачуваний є джерелом ідентифікаційних фактів, наприклад у випадку впізнання потерпілим або свідком обвинувачуваного, упізнання обвинувачуваним знаряддя злочину, виявленого на місці його здійснення, і т.п. Тут ідентифікаційний факт установлюється слідчим безпосередньо через потерпілого, свідка, обвинувачуваного. Для виключення помилки в ототожненні слідчому необхідно строго виконувати рекомендовані криміналістикою тактичні прийоми й послідовність проведення слідчих дій, у ході яких потерпілим, свідком або обвинувачуваним установлюється ідентифікаційний факт. Слідчий протокол про ідентифікаційний факт, установлений опосередковано через свідка, потерпілого або обвинуваченого згідно зі ст. 82 УПК України, є самостійним джерелом доказу, а фактичні дані, що містяться в ньому, можуть бути доказом, що, як і всі інші докази, оцінюється відповідно до вимоги ст. 67 УПК України.

Відносно доказового значення ідентифікаційних фактів, установлених безпосередньо слідчим, у літературі висловлені дискусійні думки. А. Р. Шляхов, В. К. Лисиченко, Б. Л. Зотов і ін. вважають, що висновки слідчого не є судовими доказами, оскільки слідчий не вправі виступати в ролі джерела таких [6, 14; 18, 5–6; 29, 18].

На наш погляд, слідчий може не тільки встановлювати, але й фіксувати в процесуальному документі факт тотожності по таких міркуваннях:

– по-перше, слідчий через своє процесуальне становище самостійно вивчає сліди й інші речові докази з метою визначення їх относимості до розслідуваного злочину й можливості їхнього використання в доведенні;

– по-друге, закон не обмежує слідчого у провадженні доекспертного дослідження слідів і порівняння їх з об'єктами, що перевіряються, для рішення ідентифікаційних завдань;

– по-третє, коли говорять, що слідчий може вирішувати ідентифікаційні завдання, то маються на увазі лише безперечні факти, що не викликають сумнівів у своїй очевидності. Наприклад, установлення цілого вроздріб на підставі збігів їхнього матеріалу й чітко виражених на частинах об'єкта слідів поділу (особливості лінії розрізу, розламу, розриву). Сюди ж ми відносимо встановлення в

ході огляду місця події факту зіткнення транспортних засобів і конкретних їхніх деталей, що ввійшли в зіткнення і залишилися на місці, текстів, складених з розірваних частин, виключення конкретних об'єктів із числа здатних утворити певні сліди на підставі розходжень по родових ознаках і, навпаки, установлення тотожності на підставі збігів характерних часткових ознак.

З викладеного можна зробити висновок, що стрімкий розвиток науково-технічного прогресу створює необхідність у дослідженні все нових об'єктів, забезпечує можливість їхньої ідентифікації безпосередньо слідчим, а тому коло ідентифікаційних дій слідчого буде розширюватися.

Література

1. Арсеньев В. Д. К вопросу о задачах следственного осмотра // Вопросы советской криминалистики. — Алма-Ата, 1959.
2. Белкин Р. С., Винберг А. П. Криминалистика и доказывание: Метод, основы. — М., 1969.
3. Белкин Р. С. Собираение, исследование и оценка доказательств. — М., 1966.
4. Випберг А. Н., Эйсман А. А. Криминалистическая идентификация в теории судебных доказательств // Советское государство и право. — 1966. — № 2.
5. Випберг А. П. Некоторые вопросы теории криминалистической идентификации // Вопросы криминалистики. — М., 1966. — № 1.
6. Зотов В. Л. Криминалистическая экспертиза на предварительном следствии. — М., 1976.
7. Кентлер Р. А. Значение криминалистической идентификации для следственной и судебной практики // Вопросы криминалистики и судебной экспертизы. — Душанбе, 1962. — № 1.
8. Кентлер Р. А. Некоторые вопросы теории криминалистической идентификации // Сборник статей Саратовского отделения Всесоюзного научного общества СМиК. — Саратов, 1958. — Вып. 2.
9. Кентлер Р. А. О сущности идентификации вообще и юридической в особенности // Вопросы криминалистики и судебной экспертизы. — Душанбе, 1962.
10. Колдин В. Я. Основные вопросы теории и практики идентификации в советской криминалистике: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — М., 1951.
11. Колдин В. Я. Теоретические основы и практика рассмотрения уголовных дел: Автореф. дис... д-ра юрид. наук. — М., 1970.
12. Колдин В. Я. Идентификация и ее роль. — М., 1972.
13. Колмаков В. П. Сущность и задачи идентификации личности в советской криминалистике. — Х., 1954.
14. Колмаков В. П. Криминалистическая идентификация как способ доказывания в уголовном и гражданском судопроизводстве // Криминалистика и судебная экспертиза. — К., 1966. — Вып. 3.
15. Колмаков В. П. Вдосконалити тактику проведення ідентифікаційних слідчих дій // Радянське право. — 1968. — № 10.
16. Колмаков В. П. Идентификационные действия следователя. — М., 1977.
17. Криминалистика / Под ред. А. И. Винберга. — М., 1950.
18. Лисиченко В. К. Криминалистическое исследование вещественных доказательств методами, основанными на применении радиоактивных изотопов: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — К., 1970.
19. Маньковский Г. М. Классификация доказательств // Теория доказательств в советском уголовном процессе. — М., 1973.
20. Митричев С. П. Задачи советской криминалистики // Социалистическая законность. — 1951. — № 7.
21. Потяпов С. М. Введение в криминалистику. — М., 1946.
22. Салтешевский М. В. Идентификация и информация // Правоведение. — 1965. — № 3.
23. Сегай М. Я. Понятие криминалистической идентификации // Рефераты докладов объединенной научной конференции. — К., 1956.
24. Сегай М. Я. Криминалистическая идентификация и особенности ее применения в отдельных видах криминалистической экспертизы: Автореф. дис... канд. юрид. наук. — К., 1959.

25. Сегай М. Я. Актуальные проблемы установления групповой принадлежности материалов (веществ) в теории и практике судебной экспертизы // *Материалы научной конференции.* — К., 1963.
26. Терзиев Н. В. Идентификация в криминалистике // *Советское государство и право.* — 1948. — № 12.
27. Терзиев П. В. Следственный и судебный осмотр документов // *Социалистическая законность.* — 1978. — № 3.
28. Шаркова Т. Ф. О самостоятельных исследованиях вещественных доказательств // *Криминалистика и судебная экспертиза.* — К., 1987. — Вып. 6.
29. Шляхов А. Р. Предмет, метод и система науки советской криминалистической экспертизы // *Вопросы судебной экспертизы и криминалистики.* — Алма-Ата, 1976. — Вып. 1.

УДК 343.985:343.74

О. А. Баркар

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ТА ТАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ РОЗСЛІДУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО РОЗБІЙНІ НАПАДИ НА АВТОМОБІЛЬНОМУ ТРАНСПОРТІ

Розслідування злочинів здійснюється в конкретних умовах часу, місця, оточуючого середовища, взаємозв'язках з іншими процесами об'єктивної дійсності, поведінням осіб, які опинились у сфері кримінального судочинства, і під впливом інших факторів, які часом залишаються невідомими для слідчого. Ця складна система взаємодій утворює у підсумку ту конкретну обстановку, у якій діють слідчий і інші суб'єкти, що беруть участь у доказуванні, і в якій проходить конкретний акт розслідування. Ця обстановка одержала в криміналістиці загальну назву слідчої ситуації [1, 88–103].

У криміналістичній літературі поняття і зміст слідчої ситуації належать до дискусійних питань, і вчені-криміналісти справедливо приділяють їм особливу увагу.

Перше визначення поняття «слідча ситуація» дав А. Н. Колесніченко в 1967 році, який розумів під нею «певне становище в розслідуванні злочинів, яке характеризується наявністю тих або інших доказів і інформаційного матеріалу й виникаючих у зв'язку із цим конкретними завданнями його збирання й перевірки» [2, 214]. Наступне визначення слідчої ситуації сформулював В. П. Корноухов, який вважав її однією із закономірностей, властивих процесу розслідування. Так, він сказав: «Під слідчою ситуацією варто розуміти об'єктивно повторюване становище в процесі розслідування, обумовлене фактичними даними, що визначає процес виявлення, збирання доказів. Типові слідчі ситуації визначаються з урахуванням етапів розслідування, що значною мірою конкретизує процес виявлення, збирання доказів» [3, 93].

І. Ф. Герасимов дійшов висновку, що слідча ситуація, «це сформована на певний момент розслідування, внутрішньо схильна до зміни сукупність характеризуючих розслідування матеріальних, інформаційних і інших факторів і їхня